

ПОРЕКЛО СИФИЛИСА У СРБИЈИ
Босиљка М. Лалевић-Васић¹, Владимир Сакач²,
Марина Јовановић³

¹Институт за дерматовенерологију,
Клинички центар Србије, Београд

²Институт за интерне болести,
Клинички центар Војводине, Нови Сад

³Клиника за дерматовенеролошке болести,
Клинички центар Војводине, Нови Сад

Амбијентални историчар (environmental historian) Крозби (Crosby) сматра да је порекло сифилиса једна од најконтроверзнијих тема у медицинској историографији⁽¹⁾ о којој полемике још увек трају, тако да је од 1566. године до данас објављено 58 књига о томе проблему⁽²⁾.

Постоји више теорија о пореклу сифилиса у Европи

Преколумбова или Европска теорија, по којој је ендемијски облик болести, који је постојао у Европи у Средњем веку, прешао у пандемијско и венерично обољење крајем 15. века⁽³⁾.

Унитаристичка теорија⁽³⁾ (*Афричка теорија*)⁽⁴⁾ по којој су „уавс“ – фрембезија, пинта, ендемијски и спорадични сифилис варијетети исте болести изазване бледом трепонемом, у различитим еколошким условима, у разним крајевима света⁽³⁾. Овде се може прикључити и *Комбишована теорија*, која заступа став да је првобитни организам, од кога ће настати наведене трепонематозе, стигао из Америке⁽¹⁾.

Америчка (Колумбова) теорија је најшире прихваћена и према њој су сифилис у Шпанију донели из Новог света Колумбови морнари 1493. године⁽³⁾. У прилог овој теорији иду и палеопатолошка истраживања о троговима сифилиса на америчком континенту, која су убедљивија од оних у Европи⁽⁴⁾. До ширења сифилиса у Европи дошло је 1495. године када је француски краљ Шарл (Charles) VIII, претендент на напуљски престо, опседао Напуљ са војском састављеном од 50.000 плаћеника^(1,3), међу којима је било и Колумбових морнара⁽⁴⁾. Овај поход су пратиле и проститутке, тако да се болест брзо проширила у француској војсци⁽⁵⁾. У то време је клиничка слика сифилиса била тежа, а ток бурнији него данас, тако да су се и у раној фази јављале деструктивне промене и мутилације. Када је Шарл VIII био принуђен да се са болесним војницима повуче, народ је

био тако преплашен, па је бежао у шуме, да би се заштитио од заразе. Уз пут су подизане „француске кућице“, нека врста модерних карантина, у које су се оболели склањали⁽⁶⁾. То је била прва позната епидемија сифилиса у Европи⁽¹⁾, а болест је необичном брзином захватила скоро цео континент⁽³⁾. Међу првима оболевају Португалци, а затим се са развојем морепловства трепонмагозе расејавају и по другим континентима (Азија, Африка)⁽¹⁾. Најраније епидемије у Европи су се јавиле крајем 15. и у 16. веку у Нирнбергу, затим у Данској, у Швајцарској, у кантону Берн и у Брну; а у Шкотској и Норвешкој, изгледа у 17. веку⁽⁷⁾. Болест је била позната као „француска“, „напуљска“, „пољска“⁽⁴⁾, „Morbus brunogallicus“, према области из које је потицала⁽⁷⁾. Имајући све ово у виду, као амбијентални историчар, Крозби пише да најзначајније последице Колумбовог пута нису биле социјалне и политичке, већ биолошке природе, јер су покренути велики и мали организми на пут преко Атланског океана, у оба правца. Та размена између Старог и Новог света, гледано из свих углова, драстично је изменила историју наше планете⁽¹⁾.

У време кад су се епидемије сифилиса јављале у Европи, Срби су се налазили у турском ропству. Српско становништво, да би било што даље од Турака, живело је у забаченим, планинским селима, па ни дуж Цариградског друма није било српских насеља⁽⁸⁾. Живот се одвијао у породичним задругама, где је било развијено осећање солидарности^(8,9) и строгих моралних начела у полном смислу⁽¹⁰⁾. Народ је, углавном, долазио у додир са спахијама и јаничарима, док је турско становништво, које је могло преносити масовније инфекције са истока, живело у градовима и старало се само о јавној безбедности и скупљању пореза преко спахија⁽⁹⁾.

Као што и у Европи не можемо знати много о дистрибуцији трепонема крајем 15. века⁽¹⁾, тако се не може поуздано рећи ни да ли је у Србији за време турскога ропства било сифилиса, јер не постоје архивски записи из тога доба. У народном предању се не помиње болест која би личила сифилису, а ни здравствено стање народа после устанка није указивало на постојање ове болести у претходном периоду. Уз то, како се ендемски сифилис у Србији јавио тек од краја друге до четврте деценије 19. века^(7,10), вероватно је да то обољење под Турцима није било често⁽¹⁰⁾, а свакако није било епидемија и ендемија. Први архивски докуменат о овој болести у Србији потиче из 1818. године, када Анастас Теодоровић обавештава кнеза Милоша да је од „венера“ излечио његова три служитеља и Симу Паштрмца, па моли да га кнез за његов труд „удостоји“⁽¹⁰⁾.

Сифилис се у Србији проширио тек после I и II српског устанка. Ратне прилике су свакако биле иницијални фактор, јер су се на свим странама водиле борбе, па су се различите војске мешале међу собом и с народом^(10,11), што је довело до уношења и ширења заразних болести, укључујући и сифилис. Сем тога од значаја је било и постојање обољења у околним земљама, особито у онима које су се граничиле са Србијом. У њима су ендемска жаришта сифилиса постојала већ крајем 18. и почетком 19. века^(6,7),

а понекад и раније, па је под ратним условима ширење инфекције било неизбежно. Зато је од великог значаја био географски положај Србије.

Са источне стране Србија се граничила са Отоманском империјом и земљама које су биле под њеном влашћу. Како је ту мешање становништва било најјаче, а кретање османлијских трупа непрекидно, ови крајеви ће до краја остати зоне најпроширенијих и најтежих епидемијских и ендемијских жаришта у Србији. Тај првобитни пут ширења болести оставио је трага и до 20. века, што се може видети и на мапи Србије из 1949. године, према којој је вршена ерадикација ендемског сифилиса. Тада је такође уочено да су ендемска жаришта сифилиса била знатно бројнија и гушћа у источној него у северној и западној Србији⁽⁷⁾...

Несумњиво је да је Отоманска империја као азијска земља представљала значајан извор инфективних болести уопште⁽¹⁰⁾. Сифилис се у Турском царству појавио почетком 16. века, кад и у осталим земљама Средоземља. Потом су нову инфекцију унели Наполеонови морнари, који су се после изгубљене битке, почетком 19. века, искрцали на малоазијску обалу Турске. Народ је тада болест назвао „frega ilata“ што се преводи са „француска болест“⁽⁷⁾, али и са „европска болест“^(12,13). У то време су у Босни сви западноевропљани називани „Франци“⁽¹⁴⁾. После анализе литературе С. Илић износи мишљење неких аутора да се ширење сифилиса може пратити од монголских и централноазијских покрајина, преко Авганистана, Персије и Анадолије до Русије и Балакна⁽⁷⁾. Без обзира на првобитно порекло сифилиса, регуларна турска војска, са насилним и недисциплинованим трупама, била је свакако извор инфекције, јер је стално улазила у Србију да би гушила нова огњишта устанка и да би на територији Србије водила ратове са Аустроугарском^(7,15).

Значајни су били и контакти са Румунијом, где је, особито око Дунава, владао ендемски сифилис, тако да су се прва и најгушћа жаришта ендемског сифилиса јавила у североисточној Србији^(7,10). Најранији подаци о појави ове болести у Румунији помињу се још 1500. године, али до озбиљног ширења је дошло у 18. веку, када је бројна војска Марије Терезије била стационирана у тој земљи. Аустријска власт, да би заштитила своје војнике од венеричних болести којих је већ било у Румунији, послала је са њима бечке проститутке, а ове су донеле заразу не само војницима, већ је унеле и у народ. Тако се крајем 18. века болест веома проширила и добила ендемијски карактер⁽⁷⁾. Иако су румунске власти предузимале мере за сузбијање сифилиса, до новог ширења болести дошло је за време револуције 1848. године. Социјално-економска ситуација у Румунији у то време је била врло лоша, посебно међу сељацима, због чега су они прелазили у суседне земље, па и у Србију. Истовремено су се у Србију враћали и порумуњени Срби, који су раније због турскога зулума прелазили у Румунију⁽⁷⁾. У народном сећању ширење сифилиса у овом крају је везано за Хајдук Вељкову погибију, када су Турци преузели власт, па је народ бежао у Аустроугарску и Румунију (Влашка). Када су се почели враћати,

међу њима је био неки човек из Дубочице, са болешћу која „френги на-
личи“⁽¹⁶⁾. Уз то се крајем 18. века међу Србима почео развијати слој трго-
ваца, који се бавио претежно извозом свиња, што је доводило до мешања
са странцима⁽⁸⁾. Природно је што је под тим условима сифилис постепе-
но захватао све већи број становништва, тако да је крајем друге и током
треће деценије 19. века обољење добило ендемијски карактер у многим
местима^(7,10). Да је сифилис уношен из Румуније види се и по томе што су
се ендемијска подручја сифилиса у нашим крајевима значајно подуда-
рала са становништвом састављеним од румунских досељеника⁽⁷⁾. Чак и
крајем 19. века др Гођевац тврди да сифилис у источну Србију још увек
уносе наши радници из овог краја, који у великом броју одлазе у печалбу
у Румунију; он је лично знао људе који су одлазили здрави и враћали се
оболели од сифилиса⁽⁶⁾.

У оквиру Отоманске империје, на граници са Србијом била је и Бу-
гарска, где се ендемија сифилиса помиње крајем 18. и почетком 19. века⁽⁷⁾.
Сем тога, у Бугарској, у Видинском пашалуку на тремеђи Србије, Руму-
није и Бугарске, власт је држао видински паша Пазван Оглу, турски од-
метник. Он је упадао у околне пашалуке, особито у Тимочкој крајини, а
стизао је до Јагодине и Београда, ради пљачке и одвођења робља. Поред
јаничара, главни део његове војске се састојао од најамника, који су се
звали крџалије⁽¹⁰⁾. То је била нека врста турских хајдука, па им је рато-
вање било главни занат. Нису марили ни за какав закон и били су одани
свим пороцима; упадали су у околна подручја, пљачкали, уцењивали и
водили разуздан живот. Били су најамници код паша и других турских
старешина, који су се борили између себе. Често су мењали господаре и
боравили у разним деловима Турске⁽¹⁷⁾. Несумњиво је да су многи од њих
имали сифилис и сигурно га уносили у Србију при упадима који су дуже
трајали.

Војислав Михаиловић, писац прве и досад једине „Историје полних
болести“ у Србији⁽¹⁰⁾ посебан значај у ширењу сифилиса у нашим крајевима
придаје руским војним трупама које су долазиле да помогну ослобо-
дилачку борбу у Србији. Први контакт српских и руских трупа се дого-
дио 1807. године при нападу на Штубик, али је тада њихов број био мали
и боравак је кратко трајао. Међутим, 1810. године у Србију је дошла руска
војска састављена од око 5000 војника, добровољаца и неборачких, по-
моћних јединица; неки од њих су потицали из губернија где је владао
ендемски сифилис^(7,10). У Русији је тада највеће ендемско огњиште посто-
јало у Бурјатској Монголији, где су га средином 18. века унели Козаци.
На Криму је такође било сифилиса, иако знатно мање, али ће се одатле
преносити у друге крајеве Русије тек у току Кримских ратова (1853–1856
) , када је називан „кримска проказа“ (кримска губа)⁽⁷⁾. Руска војска се уз
то при доласку у Србију дуже задржавала у Румунији, што је доводило до
нових инфекција. Они су сифилис свакако уносили у Србију, утолико пре

што су се ратујући, задржали у источној Србији четири месеца, а затим је мањи гарнизон остао у току зиме у Кладову и Неготину, а један гарнизон је отишао и у Београд⁽¹⁰⁾.

Северна граница Србије је ишла дуж *Саве* и *Дунава* до Кладова, и та граница је била најбезбеднија у здравственом погледу, јер је Аустроугарска као уређена земља имала строге опште и санитарне законе. Преношење сифилиса са те стране је ипак постојало: поново истичемо сталне сукобе аустријске и турске војске на територији поробљене Србије^(10,15), који су морали бити праћени ширењем инфекције. Сем тога, после устанка у Србију су долазили наши људи, али и странци, на првом месту из Аустроугарске, који су се настањивали по већим варошима као занатлије, чиновници и трговци. Њима су се прикључивали и разни авантуристи и проститутке⁽¹⁰⁾, чији значај не треба објашњавати.

За преношење сифилиса из ових земаља важан је био Цариградски пут. Он је ишао од Београда долином Мораве, Нишаве и Марице до Цариграда и представљао главни стратешки пут за све походе и на исток и на запад, као и за путнички и трговински саобраћај⁽¹⁸⁾.

Међутим не треба занемарити ни могућност уношења сифилиса из земаља које су биле на западној граници Србије. У Хрватском приморју сифилис се у већим размерама јавио око 1800. године и називан је „шкрљево“ према имену села у коме је болест била врло раширена. По једном мишљењу обољење је унесено из Ријеке, а по другом из Босне, а проширило се особито за време француске окупације Далмације и Хрватског приморја, кад је и у овим крајевима употребљавано и име „француска болест“. У исто време помиње се ендемијски сифилис и у околини Дубровника под именом „mal di Breno“ по долини Брен⁽¹⁴⁾.

Проучавање сифилиса у Босни и Херцеговини за нас је значајно из два разлога: због близине, мешања становништва, као и због сличности ендемије у овим крајевима и у источној Србији. Први случај сифилиса се у Босни и Херцеговини помиње још 1509. године. Постоје подаци да су сифилис у Босну уносили Турци крајем 18. века, али је такође познато да су разне војске стизале у Босну и са запада: млетачка војска 1686. године, војска Еугена Савојског 1697. дошла је чак до Сарајева, док су у току 18. и 19. века са севера продирале аустријске војске. Когој и Вулетих сматрају да је највероватније да се сифилис у Босни и Херцеговини развио „услед провала разних војски и са истока и са запада“⁽¹⁴⁾.

Поред тога су биле важне и миграције становништва, које су се догађале пред непријатељем. Оне су доводиле до ширења сифилиса у целој земљи. Специфичну улогу је имала и аграрна политика кнеза Милоша, који је пребацивао сељаке с једног на други крај Србије. Почетком 19. века, а и касније, Србија је била слабо насељена земља, па је кнез Милош радо примао српски живаљ из других делова Отоманске империје, као и Крајишнике из Босне и насељавао их у Подрињу, што је омогућавало уношење колере, али и сифилиса у Србију⁽¹²⁾.

Сифилис је у западне делове земље продирао и из источне Србије, где је крајем друге и у току треће и четврте деценије 19. века болест добила ендемијски карактер; око 20 година је било потребно да се прошири у суседне, северне и западне крајеве Србије⁽¹⁰⁾.

На крају бисмо се још једном вратили на мапу из 1949. године која приказује значај путева којима је болест уношена у земљу. Очигледно је да су гранична подручја најугроженија, при чему је источна Србија била на првом месту. Ендемијског сифилиса је било и у другим деловима Србије и према извештају екипе за ерадикацију ендемског сифилиса (1949–1954)⁽⁷⁾ обољење је нађено поред североисточне Србије, у подручју Нишавља, Новопазарског санџака, Косовско-метохијске области, Подриња, Мачве, Ваљева, Крагујевца, Титовог Ужица, као и у Врањском, Косаничком, Земунском и Старопазовачком срезу, а најзад и у колонизованим насељима Војводине. Како је ендемски сифилис знак дуготајног присуства болести, морамо у свим овим случајевима имати у виду првобитне путеве уношења сифилиса у Србију. Гранична подручја су при томе била прва на удару, па се сифилис одатле ширио у централну Србију, где су огњишта била ређа, мања, а оболели малобројнији.

Догађаји у Србији су се одигравали на овај или сличан начин. Али и за Србију, као и за Европу можемо поновити мишљење које је заступао Crosby, да нити знамо нити ћемо много знати о дистрибуцији трепонематоза у 1490. години, тако да је још отворено поље за оне који хоће да расправљају о пореклу сифилиса⁽¹⁾.

Литература

1. Crosby AW The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492. 30th Anniversary Edition. Praeger Publishers, Westpoint, Connecticut .Copyright 2003.
2. Magner LN. Viewpoint:Yes, syphilis originated in the New World and was brought to Europe by Cristopher Columbus's crew. In: Historic dispute: did syphilis originate in the New World, from which it was brought to Europe by Christopher Columbus and his crew? Available from: www.scienceclarified.com/dispute/Vol-2. Copyright 2010Advameg.Inc.
3. Waugh MA.History of clinical developmentsin sexually transmitted diseases. In: Holmes KK, Sparling P. Mardh P et al, editors.Sexually transmitted diseases.II ed. New York: Mc Grow-Hill; 1990. p. 3-16.
4. Čavka M. Fila J. Kelava T. Sifilis u ranom novom vijeku. Medicina.2009. 45(1): 65-71.
5. Altman L. Plague and Pestilence: a History of Infectious

- Diseases. New Jersey: Enslows Publishers Inc. 1998.
6. Гођевац М. Сифилис у Тимочкој крајини. Начин како да се стане на пут ширењу те заразе. Београд: Штампа и издање парне радикалне штампарије. 1898.
 7. Илић С. Игњатовић Б. Ендемски сифилис у Србији. Савремена акција на његовом сузбијању. Београд: Библиотека Хигијенског института НР Србије 12. 1957
 8. Воџић И. Kriza osmanlijskog sistema i početak otpora. U: Воџић И. Ћirković С. Екмећић М. Dedijer V. Istorija Jugoslavije. II izd. Beograd: Prosveta. 1973. p. 148-155.
 9. Ranke L. Die Serbische Revolution. Hamburg: Perthes; 1829.
 10. Михаиловић В.: Историја полних болести у Србији до 1912. године. Библиотека Централног хигијенског завода. Београд. Књ. 7. 1931.
 11. Ђорђевић Т. Медицинске прилике у Србији за време прве владе кнеза Милоша Обреновића (1815-1839). Друго издање. Библиотека Централног хигијенског завода. Београд. 1938.
 12. Михаиловић В. Из историје санитета у обновљеној Србији од 1804-1860. Београд: Српска академија наука. Књига CLXXX. Одељење медицинских наука Књига 4. Београд. 1951.
 13. Škaljić A. Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku. Sarajevo: Svjetlost. 1966.
 14. Vuletić A. Endemijski sifilis u Bosni. Anketa Škole narodnog zdravlja u Zagrebu. Zagreb: Naklada Škole narodnog zdravlja. 1939.
 15. Станојевић С. Историја српског народа. Друго издање. Београд: Нова штампарија – Давидовић. 1910.
 16. Архивски докуменат: Рапорт физикуса Краинског округа Начелству Краинског округа. Архив Србије, МУД, Авг. 22, 1845. No 35.
 17. Караџић ВС. Српски Рјечник. Треће издање. Београд: Штампарија Краљевине Србије. 1898.
 18. Станојевић С. Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка. Загреб: Библиографски завод. 1928.

Напомена: Овај рад изложен је у Студеници јуна 2010. године, на скупу *800 година српске медицине*

